

تاریخ ذهنیت عامه، عاملی تاثیرگذار بر کیفیت مسکن*

مینو قره بگلو^۱، سولماز روحی فر^۲

^۱ دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

^۲ کارشناسی ارشد معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۴/۳۱، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۷/۲/۱۹)

چکیده

امروزه جدایی میان ذهنیت ساکنین و بناها، تنزل کیفیت در محیط‌های مسکونی را به دنبال داشته است. این نوشتار با این پیش فرض که تاریخ ذهنیت عامه می‌تواند عاملی تاثیرگذار در کیفیت مسکن باشد، در پی پاسخگویی به این سوال است که تاریخ ذهنیت عامه مسکن در زمان حال در مقایسه با زمان گذشته در شهر زنجان چه تغییراتی داشته است؟ در این راستا با مرور مبانی نظری در حوزه تاریخ ذهنیت سه مولفه بازنمایی، ساختار و هویت به عنوان عناصر شکل دهنده این موضوع شناسایی گردید. سپس در گام دوم به کمک تحلیل محتوای مصاحبه‌ها، نسبت به استخراج مقوله‌های اصلی تاریخ ذهنیت عامه ساکنان خانه‌های قدیمی و جدید در شهر زنجان در خصوص مسکن اقدام شد. جهت پایایی پژوهش نیز مقولات مستخرج در طی پژوهشی کمی در جامعه وسیع‌تر به آزمون گذاشته شد. نتایج حاکی از آن است که ذهنیت عامه ساکنین مسکن‌های امروزی زنجان رو به سوی زیبایی صرفاً بصری و مصرف‌گرایی دارد؛ این در حالی است که ذهنیت گذشته ساکنین شهر زنجان در خصوص کیفیت مسکن عمل‌گرا، دارای روایی و جامعه‌گرا بوده و اعتبار، شان و هویت را در اولویت قرار می‌دهد. دستاورد نهایی تحقیق با توجه به ذات پویای فرهنگ، تغییر در نگرش‌ها است که عاملی تاثیرگذار بر کیفیت محیط می‌باشد.

واژه‌های کلیدی

کیفیت، مسکن، تاریخ ذهنیت عامه، حافظه، شهر زنجان.

این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده دوم تحت عنوان: "طراحی مسکن مطلوب معاصر در شهر زنجان با استناد به تاریخ ذهنیت عامه" می‌باشد که با راهنمایی نگارنده اول در دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز انجام شده است.
*نویسنده مسئول: تلفن: ۰۹۱۴۴۱۱۹۴۰، شماره: ۰۴۱-۳۵۵۳۹۲۰۰، E-mail: m.gharehbaglou@tabriziau.ac.ir

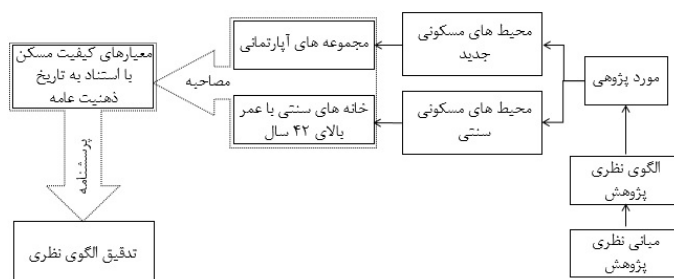
مقدمه

موضوعات متضاد و مخالف هم دارد و بر همین اساس در موضوع مسکن، می‌توان هم بر محوریت کیفیت و هم فرآیند حصول به این کیفیت با توجه به ذهنیت استفاده‌کننده عامه، تاکید نمود. در این فرآیند به کارگیری رویکردها، مباحث و نظریات مرتبط با تاریخ ذهنیت عامه (Burke, 1986) که در ادامه به آنها پرداخته خواهد شد؛ در جهت تاثیرگذاری بر کیفیت محیط‌های مسکونی می‌تواند دارای اهمیت باشد.

این نوشتار با این پیش فرض که رویکرد تاریخ ذهنیت عامه به‌عنوان رویکردی علمی می‌تواند عاملی تاثیرگذار در کیفیت مسکن باشد؛ در پی پاسخگویی به این سوال است که؛ تاریخ ذهنیت عامه مسکن در زمان حال در مقایسه با زمان گذشته در شهرزنگان چه تغییراتی داشته است؟ در راستای تحقق این هدف، ساختار پژوهش به دو بخش با رویکرد مفهومی و مصداقی تقسیم می‌گردد. در بخش نظری تحقیق، مبانی نظری تحقیق در دو حوزه کیفیت در محیط‌های مسکونی و تاریخ ذهنیت عامه مورد بررسی قرار می‌گیرد. بر پایه مرور ادبیات، حافظه به عنوان اولین ابزار ارتباط دهنده کیفیت و ذهنیت در محیط‌های مسکونی، که سبب بازنمایی ذهنیت عامه به کمک دومین ابزار یعنی طرحواره‌های ذهنی در محیط‌های مسکونی می‌گردد، استخراج گردیده و به این ترتیب جایگاه رویکرد تاریخ ذهنیت عامه در کیفیت محیط‌های مسکونی از طریق کار پیمایشی در شهرزنگان مورد واکاوی قرار می‌گیرد (نمودار ۱).

امروزه جدایی آشکار میان ذهنیت ساکنین و کالبد بناها، تنزل کیفیت در محیط‌های مسکونی را به دنبال داشته است. این مشکل می‌تواند ناشی از این موضوع باشد که معماران افرادی برگزیده و عموم مردم، مصرف‌کنندگان بی‌چون و چرا فرض گردیده‌اند. به این ترتیب، معماری به امری تخصصی و آکادمیک که عامه مردم اجازه ورود به آن را ندارند، تبدیل خواهد شد. این مورد ممکن است توسط مسائلی چون مهاجرت و رشد شهرنشینی، کمیت‌گرایی، فردگرایی، توسعه سریع فناوری در کنار مصالح و تجهیزات نو و در نهایت غرب‌گرایی ناشی از مدرنیته شدن، حمایت شود. مواردی از این قبیل، بر لزوم توجه به کالبد محیط‌های مسکونی با در نظرگیری ذهنیت افراد ساکن در آن، تاکید می‌نماید.

تاریخ ذهنیت عامه، به عنوان متأخرترین گرایش تاریخ فرهنگی، بیشتر به نگرش‌های مردم عادی نسبت به زندگی روزمره می‌پردازد و چون این جنبه‌ها اغلب در ذهنیت عوام جست و جو می‌شد، این نام را بر آن گذاشتند. گرچه تامل در شواهد تاریخی نشان می‌دهد که بسیاری از سلاطین معمارانه عوام و خواص مشترک است (قیومی بیدهندی و شمس، ۱۳۹۱، ۱۴-۸). در رویکرد تاریخ ذهنیت عامه بیشتر از مفاهیمی چون تمدن، ذهنیت جمعی و تخیل اجتماعی استفاده می‌گردد (برک، ۱۳۸۹، ۲۰-۱۹). ذهنیت‌ها زمانی جمعی می‌شوند که انواع فردی آن در ارتباط با یکدیگر قرار گیرند (Burke, 1986, 442). موضع‌گیری امروز تاریخ ذهنیت عامه، تمایل بر اجماع

نمودار ۱- ساختار پژوهش.

۲- مبانی نظری پژوهش

۲-۱- تاریخ ذهنیت عامه

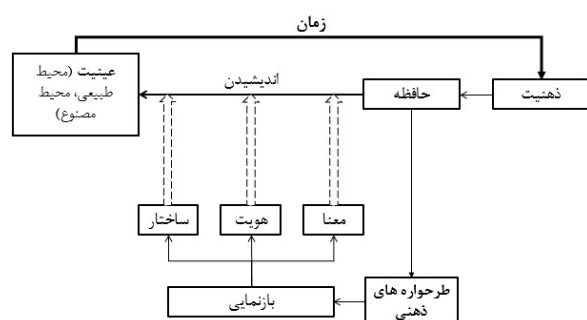
مفهوم کلیدی تاریخ ذهنیت عامه، نه تاریخ بلکه "ذهنیت" است. ساختاری منطقی که سازه‌هایش را آگاهی‌ها و باورهای انسان تشکیل می‌دهند (مناف‌زاده، ۱۳۶۹، ۵۷۱-۵۶۹). به همین علت است که برای مطالعه آن لازم است به تغییرناپذیرترین تجربیات انسانی، بپردازیم (Hutton, 1981, 243). بنابراین مورخ ذهنیت، به جای بررسی مفاهیمی که روشنفکران آگاهانه تدوین کرده‌اند، به مفروضات نیمه‌آگاهانه و گرایش‌ها و عادت‌های فکری همه گروه‌های اجتماعی می‌پردازد (Burke, 1998). این موضوع

تاریخ ذهنیت عامه، از یک سو در پی پاسخگویی به تغییرات سریع و فزاینده بعد از مدرنیزاسیون -که انسان‌شناسان را ناگزیر از مطالعه تغییرات در طول زمان نمود (فاضلی، ۱۳۹۳، ۴۴)- و از سویی دیگر به علت نادیده گرفته شدن فرهنگ و ذهنیت در روند تاریخ و تاریخ‌نگاری (برک، ۱۳۸۹، ۱۳) -در پی بازشناسی وجوه مغفول گذشته، تاریخ مردم و شرایط فرهنگی موثر بر رخدادها (هال، ۱۳۸۹، ۲۴)- پدید آمد. روند شکل‌گیری این نوع جدید از تاریخ را می‌توان در جدول ۱ بیان کرد.

می‌کند را حافظه یا خاطره می‌گویند (مناف زاده، ۱۳۶۹، ۵۷۱). در حقیقت حافظه، دربرگیرنده ذهنیت‌های متعدد افراد است که با قانون مندی طرحواره‌های ذهنی نظم یافته‌اند و به این ترتیب می‌توانند نمودی عملی‌تر برای ذهنیت‌ها به شمار آیند.

اصلی‌ترین مشخصه تاریخ ذهنیت جمعی، "بازنمایی" است (برک، ۱۳۸۹، ۹۳). تلمن^{۱۲} برای اولین بار فرضیه بازنمایی را به عنوان قانون رفتار فضایی مطرح کرد (عاملی و اخوان، ۱۳۹۱، ۷۹). هر فضای ساخته شده بیش از هر چیز، یک نحوه حضور و آگاهی است، یک صورت ذهنی که همیشه در خاطره جمعی حفظ شده است (شایگان، ۱۳۹۵، ۲۳). این حضور و آگاهی، از طریق بازنمایی رخ می‌دهد. بازنمایی به عنوان عامل انتقال دهنده ذهنیت عوام به کالبد، امکان روبه‌رو شدن با چیزی را که غایب است، فراهم می‌سازد (شارتیه، ۱۳۷۷، ۱۲۶). بنابراین، این بازنمایی است که قادر است تا از خلال دو ابزار ارتباطی حافظه و طرحواره‌ها به کمک سه مولفه خود یعنی معنا، هویت و ساختار، ذهنیت‌های ما را بر واقعیت‌های محیط پیرامون تطبیق دهد (نمودار ۲).

در تاریخ، از آنجا که پدیده‌ها در گذشته روی داده‌اند و عنصر انسانی در آنها موثر است، معنا اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد (قیومی بیدهندی، ۱۳۹۰، ۵۷). انسان پیش از هر چیز، موجود به وجود آورنده معنا است (راپاپورت، ۱۳۸۸، ۷۳). در حقیقت

نمودار ۲- فرآیند تطبیق و انتقال ذهنیت.

بر اهمیت توجه به عوام نیز تاکید می‌کند. موضع‌گیری رایج تاریخ ذهنیت عامه از طریق بیان ویژگی‌ها نسبت به موضوعات مختلف در ارتباط با دو مسئله فراهم می‌شود؛ اول، کلیشه‌های ذهنی که در واقع همان الگوهای اصلی و تغییرناپذیری هستند که به شکلی طولانی مدت زنده‌اند و دوم، مفهوم مقابل این موضوع یعنی طرحواره‌ها (Burke, 1986, 447). بر این پایه، نوعی دیدگاه تلفیقی از ذهنیت عینی - ذهنی حاصل می‌گردد که امروز به عنوان دیدگاه رایج تاریخ ذهنیت پذیرفته شده است. از طرفی طرحواره‌های ذهنی به عنوان الگوهای حاکم بر ذهنیت‌ها، دومین ابزار جهت عینی‌سازی این ذهنیت‌ها معرفی می‌شود. اساساً ذهن انسان در مواجهه با پدیده‌ها در محیط، تمایل دارد طرحواره‌ای از آن بسازد، آنها را نظام‌مند کرده، در ساختار ذهن خود جای دهد و مفاهیمش را عمیق و عمیق‌تر کند تا به هنگام نیاز نیز جهت استفاده‌های آتی این الگوهای حاکم بر ذهنیت‌ها را بازنمایی کند (پوردیهیمی، ۱۳۹۴، ۱۳).

از سویی اعتنای تاریخ ذهنیت به ذهن ممکن است این اشتباه را ایجاد نماید که نوعی تاریخ روانشناختی است. اما باید تاکید کرد که کار مورخ ذهنیت، متوجه جنبه‌های فرهنگی ذهن و یا به عبارتی جنبه‌های روان‌شناسی جمعی است. همین موضوع سبب گردید که در دهه ۱۹۸۰، عبارت تاریخ ذهنیت از رواج بیفتد و "تاریخ فرهنگی جدید" یا "تاریخ ذهنیت جمعی" و "تاریخ خاطره جمعی" جایگزین آن گردد (Hutton, 1999) که زمینه را برای مطرح شدن "حافظه جمعی" به عنوان دومین و البته اصلی‌ترین ابزار عینی‌سازی ذهنیت‌ها در محیط‌های مسکونی فراهم نمود. این مفهوم برای نخستین بار توسط هالبواکس^{۱۳} در کتاب او با عنوان "چارچوب‌های اجتماعی حافظه" مطرح گردید (فاضلی، ۱۳۹۳، ۸۹). توانایی ذهنی جهت بایگانی ذهنیت‌ها، که هرآن در ذهن ما حاضر است و ما را دنبال

جدول ۱- مراحل شکل‌گیری تاریخ ذهنیت عامه.

دوره	تاریخ	نظریه پردازان	دیدگاه‌ها و نظریات
کلاسیک	۱۸۰۰-۱۹۵۰	بورکهارت ^۱ (۱۸۶۰) هویزینگا ^۲ (۱۹۱۹)	- مورخان در این دوره به مطالعه آثار کلاسیک و متون اصیل و یا شاهکارهای هنر، ادبیات و... و قرار دادن این آثار در بستری هنری مشغول بودند. - مورخان دوره کلاسیک سعی بر کشف ارتباط آثار و روح زمانه داشتند و به همین جهت برخی مورخان آلمانی خود را محققان تاریخ روز یا تاریخ ذهن هم می‌خواندند. - رویکرد کلاسیک تاریخ هرگز عامه مردم را مورد توجه قرار نداده و مضمون اصلی آن خواص جامعه بود.
تاریخ اجتماعی	۱۹۳۰-۱۹۶۰	وبر ^۳ (۱۹۰۴) هاوزر ^۴ (۱۹۵۱)	- گروهی از تاریخ‌نگاران جوان مارکسیست دست به انتشار کتاب‌ها و مقالاتی با عنوان "تاریخ از پایین" زدند. - نظریه‌پردازان اجتماعی کوشیدند تا مطالعه گذشته را با وضع موجود یک فرهنگ خاص ترکیب کنند. این موضوع دیدی اجتماعی به مقوله فرهنگ را در پی داشت.
فرهنگ عامه پسند	۱۹۶۰-۱۹۷۰	تامپسون ^۵ (۱۹۶۹) هابزباوم ^۶ (۱۹۵۲) لدور ^۷ (۱۹۷۷)	- در این دوره، توجه تاریخ‌نویسان از تاریخ‌نگاری سنتی درباره رهبران سیاسی و نهادها، به زمینه ترکیب اجتماعی زندگی روزانه کارگران، خدمتکاران، زنان، گروه‌های قومی و... معطوف گردید و به این ترتیب تاریخ از قشر عامه مورد توجه قرار گرفت. - گذار مطالعات کمی به پژوهش‌های کیفی کشید و تاریخ کلان به تاریخ خرد راه برد. تجزیه و تحلیل ساختاری، به روایت‌کردن‌ها تقلیل یافت و به این ترتیب مباحث اجتماعی جای خود را به مضامین فرهنگی گروه‌های در حاشیه داد.
تاریخ فرهنگی جدید	۱۹۷۰ به بعد	فوکو ^۸ (۱۹۸۶) الیاس ^۹ (۱۹۳۹) دوسرتو ^{۱۰} (۱۹۸۴)	- همه حقایق ناشی از ذهن و پنداشته‌ها و تخیلات و پیش فرض‌های ذهنی افراد است. - همکاری میان انسان‌شناسان و مورخین در این دوره، مایه نوآوری و شکوفایی تاریخ فرهنگی در معنای تاریخ ذهنیت عوام گردید.

ماخذ: (نگارندگان بر اساس فاضلی، ۱۳۹۳ و برک، ۱۳۸۹)

بلکه در نظر گرفتن نوعی سلسله مراتب و لایه بندی را آشکار می نماید. معنا در درونی ترین جایگاه، به نوعی حکایت از انطباق محیط با توانایی های احساسی و ذهنی فرد بوده (لینچ، ۱۳۷۶، ۱۵۲)، در لایه میانی هویت حدی است که شخص می تواند یک مکان را به عنوان مکانی متمایز از سایر مکان ها شناخته و یا بازشناسی نماید (لینچ، ۱۳۷۶، ۱۶۸) و در نهایت بیرونی ترین لایه ساختار است که در مقیاس کوچک به معنی چگونگی ترکیب اجزا با یکدیگر و در سکونتگاه های بزرگ، بیشتر به مفهوم حس جهت یابی است (لینچ، ۱۳۷۶، ۱۷۰).

۲-۲- کیفیت مسکن

اولین گام برای بررسی کیفیت یک سکونتگاه، ارائه تعریفی مناسب و جامع از آن است، تا شناختی درست حاصل گردد. در واقع منابع اصلی این شناخت است که به عنوان ریشه های رویکردهای نظری به یک مسئله مطرح شده، و در شناسایی مولفه های آن تأثیری اساسی دارد (گروت و وانگ، ۱۳۸۶، ۲۴). رویکردها و تعاریف مرتبط با کیفیت مسکن مطلوب را می توان در قالب جدول ۲ ارائه نمود.

بر اساس رویکرد عینی-ذهنی، حرکت فیزیکی در محیط همزمان با حرکت ذهنی و در زمان همراه است که تجربه کنونی را به تجارب پیشین فیزیکی، تجارب مجازی و ذهنیت ها متصل کرده و سبب واکنش های رفتاری می شود (فکوھی، ۱۳۸۳، ۲۳۲). کیفیت محیط مسکونی، یک موضوع عینی-ذهنی و سلسله

یکی از کارکردهای اصلی ذهنیت، معنادار کردن محیط است (فاضلی، ۱۳۹۳، ۱۱۰). معنی در درک وضوح و شناخت محیط اطراف و سهولت برقراری پیوند بین عناصر و اجزای آن با سایر رویدادها و مکان ها در یک تجلی منسجم ذهنی از زمان و مکان و ارتباط این تجلی با مفاهیم غیرفضایی و ارزش هاست (لینچ، ۱۳۷۶، ۱۶۷). علاوه بر این، هویت نیز محصول محیط مادی و اجتماعی است و به عبارتی در تعادل میان محیط درون و بیرون رخ می دهد (تابان و دیگران، ۱۳۹۱) و نقش تعیین کننده ای در شکل دهی ذهنیات جمعی و به این ترتیب بازسازی تصاویر گذشته دارد (فاضلی، ۱۳۹۳، ۹۱). هویت اشخاص، ارتباط بسیار نزدیکی با هویت مکانی برقرار می کند، این که "من اینجا هستم" حکایت از "من هستم" می کند. رویدادها نیز می توانند دارای هویت باشند (لینچ، ۱۳۷۶، ۱۶۹). علاقه مورخان ذهنیت به ساختارهای عمیق ذهنی و توصیف آنها جهت استفاده های عینی برای زمان حال، سبب شده است که گذشته را به صورت یک زنجیره بی پایان از یک سری حوادث تاریخی طولانی مدت به صورت ساختارمند، به جای بررسی خود حوادث، مورد بررسی قرار دهند. از دیدگاه تاریخ ذهنیت مشکل اصلی این نیست که مردم گذشته به چه چیزی فکر می کرده اند؛ بلکه چگونگی آن مهم است، چراکه امکان روشن نمودن افق ها و ساختارهای ذهنی را می دهد (Hutton, 1981, 239). از دیدگاه لینچ، هویت و ساختار هر دو اجزای شکلی معنا هستند (۱۳۷۶، ۱۸۲). این موضوع به مفهوم نادیده انگاشته شدن هویت و ساختار نیست،

جدول ۲- تعاریف کیفیت مسکن مطلوب از دیدگاه های مختلف.

رویکرد	نگرش	اهداف	نظریه پردازان	کیفیت محیط های مسکونی
عینی	کالبدی - محیطی	ایجاد ترکیب مناسب اجزا و روابط کالبدی، وضوح کالبدی، تامین سلامت و نیازهای فیزیکی	(Crosby, 1980)	کیفیت، مطابق با معیارها و خصوصیات کالبدی محیط مسکونی است.
			(Aldo Rossi, 1982)	کیفیت، صفت ذاتی محیط کالبدی و مستقل از ادراک ناظر وجود دارد.
ذهنی	معنایی - محیطی	ارضای کامل ذهنی ساکنین محیط مسکونی و ایجاد حس لذت و اعتماد به محیط در آن ها	(Juran, 1989)	کیفیت، داشتن قابلیت استفاده محیط ها توسط بهره برداران است.
			(Porteous, 1971)	کیفیت محیطی در بردارنده ادراک انتزاعی، طرز تلقی و ارزش هایی است که در بین افراد و گروه ها متفاوت است.
عینی- ذهنی	تعاملی- ادراکی	فرآهم نمودن یک محیط فیزیکی مطلوب جهت برقراری روابط اجتماعی و ارضای نیازهای ذهنی و فرهنگی	(Kesalkheh & Dadashpoor, 2012)	کیفیت محیط مسکونی، یک ارزش ذهنی است. این مفهوم شامل ویژگی هایی اساسی از جمله رضایت فردی از خانه، محله و همسایگان است.
			(Montgomery, 2005)	کیفیت، مجموعه ای از مشخصه های ذاتی یک پدیده بر حسب برآوردن نیازها و توقعات در جهت رضایتمندی بهره بردار است.
			(Lansing & Marans, 1969)	محیط با کیفیت بالا، حسی از رفاه و رضایت را برای افراد از طریق شاخص های فیزیکی، اجتماعی و یا نمادین به همراه دارد.
			(Nasar, 1994)	کیفیت، هم وابسته به ساختار و قابلیت های محیط کالبدی است و هم تحت تاثیر نیازها و ادراکات بهره برداران است.
			(لنگ، ۱۳۸۳)	کیفیت محیط مسکونی، حاصل تطبیق محیط با الگوهای رفتار است. رفتار خود عملکردی از تصاویر و ذهنیات است.
			(لینچ، ۱۳۷۶)	با وجود تاثیر عناصر کالبدی بر کیفیت محیط های مسکونی، اعمال و تفکرات انسانی زمینه نهایی برای قضاوت کیفیت است.
			(Clark & Kearns, 2012)	با توجه به افزایش استانداردهای زندگی، امروزه نقش رفاه ذهنی در راستای بهبود روانشناختی مسکن، کیفیت زندگی درک شده و مزایای روانی اجتماعی آن است که اهمیت می یابد.

مراتبی است که توسط چندین مقیاس توضیح داده می‌شود (ون پل، ۱۳۹۰، ۴۸). در این زمینه سه عرصه و مقیاس داریم: **عرصه خصوصی و در مقیاس واحدهای مسکونی**، که در درون هر واحد مسکونی اتفاق افتاده و فضای لازم برای هر خانواده را فراهم می‌کند. **عرصه نیمه خصوصی - نیمه عمومی و در مقیاس روابط درونی مجموعه‌ها و یا ارتباطات خارج از واحدهای مسکونی با محله**، که شریان‌های داخلی بین واحدها از قبیل پله، آسانسور و فضاهای نیمه خصوصی - نیمه عمومی با مالکیت مشاع را دربر می‌گیرد؛ و دست آخر **عرصه‌های عمومی و در مقیاس پیوند بیرونی مجموعه‌های مسکونی با محیط‌های مجاور و شهر**، که شامل فضاهای محیط بر مجموعه‌های مسکونی به طور کلی، شریان‌های شهری اتصال دهنده مجموعه‌ها و فضاهای جمعی عمومی می‌گردد (پوردیهیمی، ۱۳۹۴ و عینی فر، ۱۳۷۹).

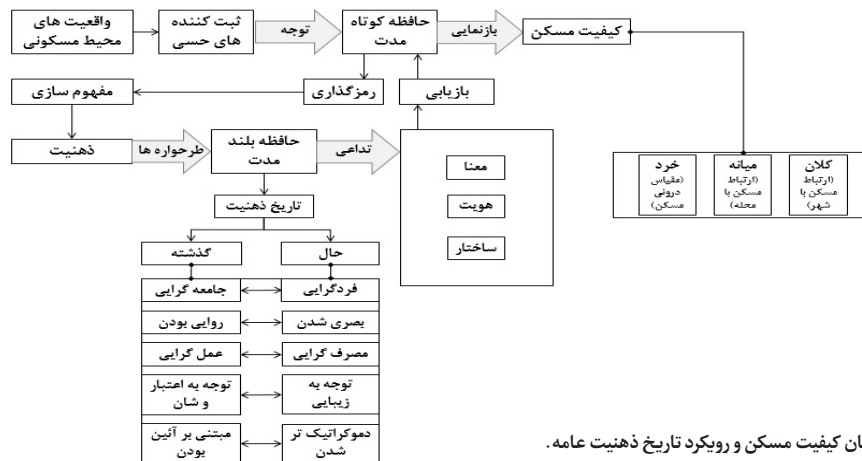
۳- **تاریخ ذهنیت عامه، رویکردی تاثیرگذار در کیفیت مسکن**
آنچه که میان تاریخ ذهنیت و موضوع کیفیت در محیط‌های

جدول ۳- ویژگی‌های مربوط به حافظه در تطابق میان گذشته و حال.

ویژگی کلی	حال (مدرن و پست مدرن)	توضیحات	ماخذ	ویژگی کلی	گذشته (کلاسیک)	توضیحات	ماخذ
فرد گرایی	کمرنگ شدن ارزش‌های جمع-گرایانه، فردگرا و درون‌گرا شدن افراد، سازمانی بودن	با پیشرفت تکنولوژی، انسان مدرن بیشتر به سمت خود کشیده می‌شود، معیار اصلی برای وی جهت تعیین کیفیت، در درجه اول ذهنیت‌ها و استانداردهای درونی-اش می‌گردد و متعاقباً ذهنیت‌ها سازمان یافته‌تر می‌شوند.	(Hutton, 1981) (فاضلی، ۱۳۹۳)	جامعه‌گرایی	جامعه‌پذیری و شخصیت‌سازی به عنوان گرایش غالب، توجه بیشتر به تداوم نظام اجتماعی، وجود چارچوب غالب اجتماعی کلیت بخش، اجتماعی-بودن	در گذشته اغلب مشتری‌کامی و اختصاصاتی محلی برای ذهنیت ایرانی وجود داشته است، تحولات در گذشته به نسبت امروز کندتر و اغلب در خدمت تداوم جامعه بوده و معمولاً این جامعه‌پذیری از طریق خانه-های اربابی و تک خانواده محقق می‌گردیده است.	(Hutton, 1981) (فاضلی، ۱۳۹۳)
بصری شدن	بصری شدن	امروزه فیلم‌ها و تصاویر بسیار بیشتر از متن و کلمه در خاطرمان می‌ماند.	(فاضلی، ۱۳۹۳)	روایی بودن	حافظه، ابزار اصلی شکل‌گیری فرهنگ، شفاهی-بودن، معمولاً شعر بر حافظه غلبه دارد روایی و قصه‌محور بودن نسبت به امروز	سواد، اغلب در اختیار خواص جامعه بوده و به این ترتیب انتقال اطلاعات برای عموم جامعه بیشتر از طریق زبان و واژگان رخ می‌داده است. زبان بعنوان عامل استراتژیکی جزو نخستین مولفه‌های مقوله هویت فرهنگی به شمار می‌رود. این موضوع سبب می‌گردد که شاعرانگی به عنوان وجه پنهانی از حافظه ما تثبیت گردد، حافظه به عنوان ابزار مهم انتقال اطلاعات به معانی و عواطف پنهان، بیشتر از وجوه مادی و عینی معطوف گردد.	(فاضلی، ۱۳۹۳) (Taguchi, 2006), (Vezzoni, 2007)
مصرف گرایی	مصرفی شدن سبک زندگی افراد، شهری‌تر شدن حافظه	در این دوران، ذهنیت‌ها از مولد-بودن و خلاق بودن خود فاصله گرفته و هرچه بیشتر رو به سوی مصرف‌گرایی می‌گذارد.	(فاضلی، ۱۳۹۳)	عمل گرایی	عمل‌گرا بودن	ذهنیت مردم معمولاً تابعی از اقتضات، الزامات و نیازهای طبیعی سوژه در موقعیت خاص بوده است.	(فاضلی، ۱۳۹۳)

ادامه جدول ۳.

ویژگی کلی	حال (مدرن و پست مدرن)	توضیحات	ماخذ	ویژگی کلی	گذشته (کلاسیک)	توضیحات	ماخذ
توجه به زیبایی	زنانه تر شدن مفهوم زیبایی، جدایی روزافزون علم و هنر (فن و زیبایی شناسی) اهمیت بیشتر بدن، کمی‌گرا شدن	اغلب نگاه این گونه است که کیفیات حسی نوعی تاجر و انطباق ذهنی‌اند که کیفیت عینی بیشتری القا می‌کنند، به این جهت است که ظاهر و عین مهم‌تر جلوه می‌کند.	قیومی بیدهدی، (۱۳۹۰)، (فاضلی، ۱۳۹۳)	توجه به اعتبار و شان	اهمیت به اعتبار و شان	معمولاً ذهنیت گذشته ایرانی، حول تامین نیازهای زیستی و حیثیت و آبرو عمل می‌کرده است؛ مفهومی که در دنیای مدرن تقریباً منسوخ شده است.	(قیومی بیدهدی، ۱۳۹۰)، (فاضلی، ۱۳۹۳)
دموکراتیک‌تر شدن	گسترش روزافزون خرده‌فرهنگ‌ها، دموکراتیک‌تر شدن	گسترش تکنولوژی سبب شده است که سطح تعاملات، محاورات، و صمیمیت تا حد قابل توجهی افزایش یابد. به این ترتیب، سبب تمایز افراد از یکدیگر گردد.	(فاضلی، ۱۳۹۳) (Olson, 2002)	مبتنی بر آیین بودن	محوریت غالب مذهب فرا تاریخی- تر بودن حافظه، غلبه بیشتر ذهنیت بزرگسالی	در گذشته اغلب اندیشه‌های مذهبی، آرمانی و اساطیری در بطن مفاهیم وجود داشته است و در پس رخدادها بیشتر دلایل ماورائی عنوان می‌گردیده است.	(فاضلی، ۱۳۹۳) (Hutton, 1981)، (گلیجانی مقدم، ۱۳۸۴)

نمودار ۳- سازوکار ارتباط میان کیفیت مسکن و رویکرد تاریخ ذهنیت عامه.

موضوع مواجهیم؛ اولین موضوع مربوط به ذهنیت های ساکنین است. زمانی که افراد در تعامل با ویژگی های محیط مسکونی قرار می گیرند، از تمامی دریافت کننده ها و ثبت کننده های حسی خود بهره می برند تا بتوانند از آن محیط، اطلاعات مورد نیاز خود را کسب کنند. اما برخی اطلاعات در این روند متقدم می شوند. در حقیقت، توجه، نتیجه وجود یک سیستم پردازش اطلاعات دریافتی از محیط پیرامون، با ظرفیت محدود است (سولسو، ۱۳۸۱، ۱۱۸). پس از این، اطلاعات دریافت شده با دو نوع از حافظه مواجه می گردند: حافظه کوتاه مدت و بلندمدت. اطلاعات در بدو ورود وارد حافظه کوتاه مدت شده، رمزگذاری و در قالب مفاهیم ذهنیت های ما، ثبت می شوند؛ ذهنیت هایی که در کنار هم، مجموعه حافظه بلندمدت ما را شکل می دهند و مفاهیمی که پیش تر پایه بودند، جای خود را به معانی موجود در حافظه ما می دهند. معنا در کنار دو مولفه دیگر، هویت و ساختار، منجر به تجلی ذهنیت ما در محیط های مسکونی می شوند. در این روند، نام گذاری و تعیین های عینی - ذهنی صورت می گیرد که فرد و جامعه دست به رمزگشایی آن می زنند (عاملی، ۱۳۹۰، ۱۹۹) (نمودار ۳).

نشده اند (Wright, 2003, 18) (جدول ۳). حافظه نه تنها در تعامل دائم با دیگر حافظه های انسانی پدید می آید، بلکه در ارتباط با نمودهای بیرونی متجسد، مبتنی بر تماس مادی بین یک ذهن به خاطر سپارنده و یک موضوع یادآوری کننده نیز قرار دارد (Assmann, 2008, 111). در این رهیافت، حافظه سازه ای نمادین است و محیط های مسکونی مطلوب فقط گنجینه رخدادهای گذشته و یا حامل منفعلانه معنا نیستند، بلکه بیشتر محرک "عملیات های ذهنی" برای تامل و بازخوانی و در نهایت بازنمایی هستند (Wright, 2003, 31). بنابراین شناخت دقیق از ارتباط میان کیفیت مسکن مطلوب و تاریخ ذهنیت عامه، نیاز به یک تفسیر قوی دارد. این تفاسیر، عملکردهایی هستند که می توانند موضوعات مادی را به ذهنیات و باورهای ذهنی تبدیل کنند (Ankersmit, 1994, 155). فرآیند شناخت به نحوه کسب اطلاعات از جهان، روش های بازنمایی این اطلاعات و چگونگی تبدیل آن به دانش، نحوه ذخیره آنها و شیوه های استفاده از آن به منظور جهت دهی و توجه به رفتارها می پردازد (Gifford, 1997, 30). در ابتدای این فرآیند، با دو

۴- مواد و روش

کنار جامعه آماری بیشتر مالکین در دستیابی به ذهنیت ساکنین در هر دو گروه کمک کننده بود.

۴-۱- نمونه مورد مطالعه

این بخش از پژوهش به روش نمونه‌گیری هدفمند از محلات شهر زنجان انجام گردیده است. به این صورت که دو گونه از محلات انتخاب گردید: اول محلات قدیمی که هنوز هم خانه‌های قدیمی قابل سکونت دارد و دوم محلات جدیدی که آپارتمان‌های معاصر را در خود جای داده است. لذا بر این اساس محلات مورد انتخاب برای خانه‌های آپارتمانی از میان محلات شماره ۱ (بافت جدید) و محلات مورد انتخاب برای خانه‌های قدیمی نیز از میان محلاتی که در غالب شماره ۲ (بافت قدیمی) دسته‌بندی می‌شوند، انتخاب شده‌اند. در این میان، بافت تاریخی (شماره ۳) مورد مطالعه این پژوهش واقع نمی‌گردد (تصویر ۱).

از آنجایی که همگونی اجتماعی - فرهنگی در محلات مورد مطالعه برای هر گروه دارای اهمیت بود، لذا برای خانه‌های آپارتمانی جدید محلات شهرک کارمندان، اعتمادیه و آزادگان جهت بررسی انتخاب شدند. برای خانه‌های قدیمی نیز موارد مورد مطالعه از میان محلات امجدیه و سعدی شمالی انتخاب گردیدند. اطلاعات فردی نمونه‌های آماری نیز به شرح جدول ۴ می‌باشند. همان گونه که مشاهده می‌شود، سعی بر این بوده است که نمونه‌های مورد مطالعه در هر دو گروه از میان اقشار با سطح سواد متوسط و بالاتر باشند تا پاسخ‌دهی راحت‌تر صورت پذیرفته و داده‌های معتبرتری به دست آید. از سویی گروه‌های سنی نمونه‌ها در خانه‌های آپارتمانی بیشتر جوان و بزرگسال و در خانه‌های قدیمی، بیشتر میانسال بوده است. این موضوع در

تصویر ۱- نقشه طرح تفصیلی شهر زنجان بر اساس تقسیم‌بندی سه گانه محلات جدید، قدیمی و تاریخی.

جدول ۴- درصد توزیع فراوانی جمعیت شناختی برای هر دو گروه خانه‌های آپارتمانی جدید و خانه‌های قدیمی.

نوع مالکیت		تحصیلات					سن			جنس		متغیر
مالک	مستاجر	فوق لیسانس و بالاتر	لیسانس	فوق دیپلم	دیپلم و پایین‌تر	کهنسال	میانسال	بزرگسال	جوان	زن	مرد	نوع متغیر
۸۴/۷	۱۵/۳	۲۱/۰	۳۴/۸	۱۱/۶	۳۲/۶	۱۵/۲	۳۴/۸	۲۵/۴	۲۴/۶	۵۲/۲	۴۷/۸	خانه‌های آپارتمانی جدید
۸۷/۳	۱۲/۷	۱۸/۵	۴۲/۸	۸/۰	۲۹/۶	۰/۰۴	۶۶/۳	۲۱/۶	۱۱/۷	۵۵/۲	۴۴/۸	خانه‌های قدیمی

اصلی از بین مقولات بوجود آمده در سطح قبلی صورت پذیرفت. جدول ۵ به عنوان نمونه به روند تحلیل محتوای لایه هویت در مقیاس میانه در هر دو گروه مورد مطالعه می پردازد. به این ترتیب بر اساس کدگذاری و مقوله بندی مفاهیم اولیه مستخرج از هر دو گروه مصاحبه ها، مقولات اصلی برای تمامی

دوم که مبتنی بر انتزاع از مفاهیم سطح قبل بود، محقق به دنبال کشف محورهایی مشترک برای ارتباط بین مفاهیم - نه فقط در متن یک مصاحبه بلکه از طریق مقایسه مفاهیم درون همه مصاحبه ها - بود و بر این مبنا مقوله هایی شکل گرفت. در ادامه و در سطح سوم، همین روند برای تشکیل مقوله های

جدول ۵- کدگذاری مفاهیم و مقوله های استخراج شده لایه هویت در مقیاس میانه از متن مصاحبه های خانه های آپارتمانی جدید و خانه های قدیمی.

مفاهیم اولیه	ابعاد مقوله اصلی	مقوله اصلی	مفاهیم اولیه	ابعاد مقوله اصلی	مقوله اصلی	خانه های آپارتمانی جدید
- محله ها مملو از باغ ها و فضاهای باز و سبز بود.	وجود فضاهای باز کافی جهت گسترده سازی و پاسخ دهی به عملکردهای متنوع	شناسه	- ساختمان به حدی خوب طراحی شده بود که توانستیم خودمان آسانسور به آن اضافه کنیم. - فضاهای سبز اصلاً خوب طراحی نشده اند و باید تغییر کنند.	وجود زمینه برای تغییرات و اضافات در سطح مجموعه	شناسه ^۱	
- همسایه هایمان خوب بودند و خانه هایمان در واقع یکی بود و به خانه های هم رفت و آمد می کردیم. گویی یک خانه گسترده وجود داشت. - یا همسایه ها مسجد، حمام و یا به بلوار می رفتیم. - کوچه هایمان مسنود بود و بین همسایه ها فضاهای خصوصی وجود داشت.	وجود زمینه، پاتوق و محل هایی جهت شناخت و برقراری ارتباط متقابل میان ساکنین	تامل اجتماعی	- در محوطه فضای جمعی وجود دارد ولی برای تمامی اعضای مجموعه پاسخگو نیست. - محلی مخصوص در بین درختان برای حضور خانم ها وجود دارد.	وجود پاتوق ها و محل های گردهمایی برای حضور، ارتباط و فعالیت ساکنین	تامل اجتماعی	
- کوچه ها برای چند خانه خصوصی شده بود و بر سر کوچه ها یک در قرار داشت.	حس مالکیت بر فضاهای مشترک	قلمرو- گزایی	- من فکر می کنم زمانی که خانه متعلق به خود فرد باشد، تحمل وی بیشتر می شود تا اینکه در آپارتمان به عنوان مستاجر حضور داشته باشد.	حس مالکیت بر ساختمان	قلمرو- گزایی	
- یک همسایه داشتیم که وضعیت مالی خیلی خوبی نداشتند، پدرم گوسفندانمان را به او می سپرد تا به این بهانه به او کمک مالی هم بکند.	حمایت و پشتیبانی از یکدیگر	مسئولیت				

جدول ۶- مقوله های اصلی مستخرج از مصاحبه های خانه های آپارتمانی جدید و خانه های قدیمی.

مقیاس های مسکن	معنا	هویت	ساختار	معنا	هویت	ساختار	خانه های آپارتمانی جدید
خرد	حس آرامش	شناسه	شخصی سازی	زیبایی	آزادی	حریم	
	سرزندگی	اعتبار و نشان	شخصی سازی	سرزندگی	آزادی	حریم	
	سرزندگی	خودانگیزی	تکرار	سرزندگی	آزادی	حریم	
میانه	حس آرامش	تعامل اجتماعی	حریم	زیبایی	شناسه	تداوم و پیوند کالبدی	
	ثبات و پایداری	شناسه	تداوم و پیوند کالبدی	ثبات و پایداری	تعامل اجتماعی	حس امنیت	
	خاطره انگیزی	مسئولیت	حریم	خاطره انگیزی	قلمرو گزایی	حریم	
کلان	حس آرامش	تداوم و پیوند اجتماعی	تداوم و پیوند کالبدی	حس آرامش	تداوم و پیوند اجتماعی	حریم	
	زیبایی	شناسه	تداوم و پیوند کالبدی	زیبایی	شناسه	تداوم و پیوند کالبدی	
	سرزندگی	تداوم و پیوند اجتماعی	دسترسی	سرزندگی	شناسه	تداوم و پیوند کالبدی	
	سرزندگی	تداوم و پیوند اجتماعی	تکرار و خوانایی	سرزندگی	شناسه	تداوم و پیوند کالبدی	

با استفاده از نرم افزار ایموس به دست آمد. مقدار شاخص برازش ۰/۸۴۴، شاخص برازش تطبیقی ۰/۷۵۶ و مجذور خی بردرجه آزادی برابر با ۱/۶۸ برای خانه‌های آپارتمانی و به همان ترتیب مقادیر ۰/۷۹۹/۷۱۰، ۰/۷۶ و ۱/۷۶ برای خانه‌های قدیمی به دست آمد؛ که نشان از دارا بودن برازشی قابل قبول برای هر دو گروه می باشد.

۵- یافته‌های پژوهش

از مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش می توان به تغییر تاریخ ذهنیت عامه ساکنین دو گروه خانه‌های آپارتمانی جدید و خانه‌های قدیمی در خصوص برخی مفاهیم ظاهراً مشترک اشاره نمود (جدول ۵ و ۶). بدین معنا که بعنوان مثال در مقیاس خرد، هویت برای ساکنین خانه‌های آپارتمانی به معنای شناسه و آزادی می باشد، در حالی که برای ساکنین خانه‌های قدیمی به معنای اعتبار و شان، خوداتکایی و شناسه می باشد؛ یا در مقیاس میانه نیز یکی از نمودهای هویت برای ساکنین خانه‌های قدیمی، مسئولیت‌پذیری می باشد که در تاریخ ذهنیت ساکنین آپارتمان‌های جدید جایگاهی نداشت (جدول ۶). موضوع قابل تامل دیگر در خصوص استفاده از برخی مفاهیم مشترک نظیر شناسه یا زیبایی بود که تلقی دو گروه ساکنین از یک واژه دارای تفاوت‌هایی بود که در جدول شماره ۵ بعنوان نمونه در مورد لایه هویت در مقیاس میانه به این تحلیل پرداخته شده است.

در تحلیل داده‌های آماری این پژوهش نیز برای دستیابی به میزان معناداری معیارهای کیفیت هر دو گروه مسکن از منظر ذهنیت ساکنین، از الگوسازی معادله‌های ساختاری استفاده شد. در الگوسازی معادله‌های ساختاری علاوه بر بررسی میزان انطباق داده‌ها، الگوی پژوهش در هر دو گروه مسکن به منظور مناسب بودن برازش و نیز معناداری روابط در الگوی برازش یافته‌ها، مورد آزمون قرار می گیرد. بر این مبنا، از "تحلیل عامل تاییدی" و "الگوسازی معادله‌های ساختاری" برای ارزیابی الگوی پژوهش مربوط به هر گروه استفاده شده است. در مرحله اول از تحلیل عامل تاییدی، برای ارزیابی برازندگی الگوهای اندازه گیری عوامل نهفته استفاده شد و بررسی شد که تا چه میزان عوامل مشاهده شده، درستی ساختار نهفته در پژوهش را اندازه گیری می کنند. در مرحله دوم، از الگوسازی معادله‌های ساختاری برای ارزیابی الگوی فرضی استفاده شد. نرم افزار مورد استفاده برای محاسبه "الگوسازی معادله‌های ساختاری" در این

مقیاس‌ها در هر سه لایه معنا، هویت و ساختار مطابق جدول ۶ طبقه بندی شد. نکته حایز اهمیت مستخرج از جدول ۵ و ۶، تاریخ ذهنیت عامه دو گروه در خصوص برخی مفاهیم ظاهراً مشترک (نظیر معنا، ساختار و هویت) است. شناسایی تغییرات تاریخ ذهنیت بعنوان هدف تحقیق بواسطه تحلیل محتوای مصاحبه‌ها فراهم گردید.

در گام دوم، جهت بررسی روایی داده‌های حاصل از تحلیل محتوای مصاحبه‌ها، سوالاتی در قالب دو پرسشنامه از مقوله‌های اصلی مستخرج از تاریخ ذهنیت عامه ساکنین هر یک از خانه‌های قدیمی و آپارتمانی که در قالب طیف لیکرت تنظیم شده بودند، تدوین گردید و به تایید ۵ صاحب نظر معماری از اساتید دانشگاه رسید. سپس پرسشنامه‌ها توسط خود محققین توزیع و تکمیل شد. در خلال تکمیل پرسشنامه‌ها نیز به فراخور نیاز، مصاحبه‌هایی کوتاه جهت دستیابی به دلایل و زوایای پنهان ذهنیت ساکنین انجام گردید. سوالات پرسشنامه در سه گروه معنا، هویت و ساختار دسته بندی و سه سوال نیز در ابتدا به فاکتورهای مطلوبیت محیط مسکونی شامل مکان مطلوب، ترجیح به سایر مکان‌ها و پیشنهاد مکان اختصاص داده شد. از طرفی روایی داده‌ها توسط دو آزمون تحلیل عاملی، یعنی کی. ام. ا. و سطح معناداری بارتلت^{۲۱}، در هر دو گروه سنجیده شد که ضریب کی. ام. ا. برای خانه‌های آپارتمانی ۰/۸۶۳ و برای خانه‌های قدیمی برابر با ۰/۷۸۸ برآورد گردید (جدول ۷).

در گام سوم جهت سنجش پایایی نیز به منظور اندازه گیری و هماهنگی درونی میان متغیرها، از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شد. با اجرای آزمایشی بر روی یک نمونه آزمایشی ۲۵ نفره در هر گروه، ضریب آلفای کرونباخ برای پرسشنامه خانه‌های آپارتمانی برابر با ۰/۸۹۲ و برای زیر بخش‌های کیفیت کلی، معنا، هویت و ساختار به ترتیب ۰/۹۱۷، ۰/۷۵۹، ۰/۷۰۱ و ۰/۷۶۰ برآورد گردید. ضریب کلی برای خانه‌های قدیمی برابر با ۰/۹۱۲ و برای هر چهار زیربخش به همان ترتیب پیشین برابر با ۰/۸۵۸، ۰/۷۳۲، ۰/۷۱۲ و ۰/۷۲۴ محاسبه گردیده و در نهایت سوالات نامناسب حذف گردید. جامعه آماری برای خانه‌های آپارتمانی برابر ۱۳۸ و برای خانه‌های قدیمی برابر با ۱۶۸ برآورد گردیده و پرسشنامه‌ها به صورت نمونه‌گیری تصادفی در اختیار افراد دو گروه قرار داده شد. جهت تایید اعتبار نتایج برای خانه‌های آپارتمانی و قدیمی، شاخص‌های برازش مناسب مدل شامل نیکویی برازش، نیکویی برازش اصلاح، ریشه میانگین مربعات خطای برآورد و مجذور خی

جدول ۷- مقدار عددی کی. ام. ا. و بارتلت برای هر دو گروه خانه‌های آپارتمانی جدید و خانه‌های قدیمی.

خانه های قدیمی	خانه های آپارتمانی جدید	
۰/۷۸۸	۰/۸۶۳	اندازه ضریب کی. ام. ا.
۱۶۰/۸۳	۱۸۴۱/۳	آزمون بارتلت
۴۰۶	۴۰۶	درجه آزادی
۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	سطح معنی داری

قدیمی شهر زنجان) و این روایت بر چیزی جز یک ذهنیت جمعی دلالت نداشته است. از طرفی در لایه ساختار در دو مقیاس خرد (۱/۰۳۳) و میانه (۰/۸۸۱) در خانه‌های آپارتمانی نسبت به همان دو مقیاس خانه‌های قدیمی (۰/۹۶۴ و ۰/۸۰۹) مقادیر بالاتری را نشان می‌دهد. این موضوع در کنار اینکه در لایه معنا در مقیاس خرد (۱/۱۵۲) در خانه‌های آپارتمانی نسبت به خانه‌های قدیمی (۰/۵۸۳) دارای مقادیر بالاتری است ولی تعریفی که ساکنین خانه‌های آپارتمانی از معنا ارائه می‌کنند، نسبت به تعاریف گروه دیگر بیشتر حاوی بحث‌های بصری است؛ این حقیقت را آشکار می‌کند که امروزه کالبد، کارکرد و زیبایی بصری فضاهای داخلی و بناها است که بیشتر در اولویت قرار می‌گیرد، همان‌گونه که مصاحبه‌شوندگان نیز در یادآوری‌های خود در وهله اول، صحبت از این موارد دارند. تمامی این نتایج می‌تواند حاکی از این موضوع باشد که تاریخ ذهنیت امروز به نوعی رو به سوی بصری شدن، مصرف‌گرایی و زیبایی‌شناسانه‌تر شدن (از جنبه صرفاً بصری) نسبت به گذشته دارد که از مهم‌ترین بارزه‌های تاثیر زندگی مدرن می‌باشد.

یافته‌های سنجه‌های مرتبط با هر لایه (جدول ۹) حاکی از این است که در خانه‌های آپارتمانی و در مقیاس کلان در لایه ساختار، مولفه‌های تداوم و پیوند کالبدی (۰/۸۰۳) و در لایه معنا، مولفه‌های زیبایی (۰/۷۷۵) و سرزندگی (۰/۷۳۴)، دارای تاثیرگذاری بالایی نسبت به همان سه متغیر و سه لایه در خانه‌های قدیمی (۰/۵۵۲، ۰/۷۲۸ و ۰/۶۱۹) برخوردارند. بر این اساس نیز می‌توان به بصری شدن، مصرف‌گرایی و زیبایی‌شناسانه‌تر شدن ذهنیت ساکنین امروز زنجان نسبت به محیط‌های مسکونی در مقایسه با افراد میانسال به بالای ساکنین خانه‌های قدیمی پی برد. همچنین در خانه‌های آپارتمانی، مولفه حریم در دو مقیاس خرد (۰/۵۵۹) و میانه (۰/۴۵۲) لایه ساختار، دارای تاثیرگذاری کمتری نسبت به همان دو مقیاس خانه‌های قدیمی (۰/۶۷۲ و ۰/۵۰۱) است. امروزه به دلیل ورود فرهنگ ناهمگون غربی، ذهنیت ایرانی دچار نوعی دگرگونی ناهماهنگ با فرهنگ این مرز و بوم شده است و این مورد، به حاشیه کشیده شدن سبک زندگی ایرانی در طراحی فضاهای مسکونی را به دنبال داشته است که برخلاف ذهنیت تاریخی آیین محور عامه ایرانی می‌باشد. علاوه بر این موضوع، در جدول ۹ مشاهده می‌گردد که در خانه‌های قدیمی در مقیاس خرد و میانه لایه هویت، به ترتیب مولفه‌های خوداتکایی (۰/۶۹۲) و مسئولیت (۰/۶۸۶)،

پژوهش، نرم‌افزار ای.کیو.اس است که ترکیبی از تحلیل مسیر، الگوسازی علی با متغیرهای پنهان و رگرسیون چندگانه را مورد بررسی قرار می‌دهد. برای ارزیابی با نرم‌افزار، ابتدا آماده‌سازی داده‌ها به کمک برنامه اس.پی.اس.اس صورت گرفت و تدوین، تشخیص، برآورد آزمون، اصلاح و اعتبارسنجی نهایی الگوهای نظری به وسیله نرم‌افزار ای.کیو.اس انجام گرفت. جهت سنجش الگوی نظری پژوهش در هر گروه، این الگوها با اطلاعات حاصل از پرسشنامه‌ها مجدداً با استفاده از "الگوسازی معادله‌های ساختاری" مورد ارزیابی قرار گرفت.

در مرحله قبل از ارزیابی الگوهای فرضی، از الگوی تحلیل عامل تاییدی هر گروه به منظور اندازه‌گیری برازندگی عوامل نهفته الگوی نظری همان گروه، استفاده شد. جهت نیل به الگوی برازنده، غربالگری صورت گرفت و سنجه‌های متناقض با برازش مجموعه حذف شدند. در هر یک از الگوها، ابتدا میزان رضایت ساکنین با سه معیار مکان مناسب برای زندگی، ترجیح دادن به سایر مکان‌ها و پیشنهاد مکان به دیگران ارزیابی گردید (جدول ۸).

سپس این الگو با الگوی ارزیابی سه بعدی معیارهای کیفیت تلفیق شد و سهم هر بعد در میزان کیفیت ارزیابی شده در سه مقیاس کلان، میانه و خرد در ارتباط با سه لایه معنا، هویت و ساختار برآورد گردید. جهت تدقیق بیشتر و در روش دوم، سنجه‌هایی که بار عاملی آنها کمتر از ۰/۴ بودند، به دلیل تاثیر نامحسوس آنها در اندازه‌گیری متغیر پنهان، غربال شدند. تعدادی از سنجه‌ها حذف و تنها معیارهای موثر و معنادار طبق جدول ۹ تنظیم گردیدند.

مطابق یافته‌های جدول ۹، در لایه هویت هر سه مقیاس خرد (۰/۸۱۹)، میانه (۰/۸۶۱) و کلان (۰/۹۴۹) در خانه‌های آپارتمانی نسبت به همان سه مقیاس خانه‌های قدیمی (۰/۵۵۲، ۰/۷۲۸ و ۰/۶۱۹) از مقادیر پایین‌تری برخوردار است. این موضوع به ادعای مصاحبه‌شوندگان حاکی از ارتباطات ضعیفی است که میان ساکنین خانه‌های امروزی در شهر زنجان نسبت به خانه‌های قدیمی برقرار است که نشان‌دهنده نوعی درون‌گراتر شدن افراد و فردگرایی در جامعه امروز است. اما از سویی مصاحبه‌شوندگان خانه‌های قدیمی مدعی‌اند که در واقع خانه‌های یک محله یکی بوده و مانعی برای ارتباطات همسایه‌ها وجود نداشته است؛ گویی که تمامی محله و شهر یک داستان واحد را روایت می‌کرده است، (روایی بودن ذهنیت ساکنین خانه‌های

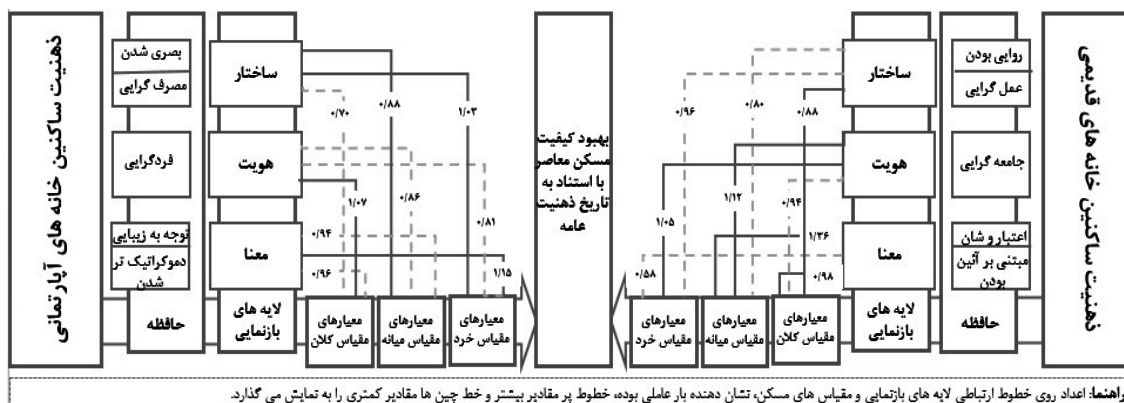
جدول ۸- بار عاملی و سطح معناداری ارزیابی کیفیت مسکن.

نشانه	سنجه	بار عاملی	بار عاملی	سطح معنی داری
Q1	مکان مناسب برای زندگی	۰/۸۰۰	۰/۸۲۹	**۰/۰۰۰
Q2	ترجیح به سایر مکان‌ها	۰/۹۲۱	۰/۹۰۵	**۰/۰۰۰
Q3	پیشنهاد مکان	۰/۹۰۲	۰/۷۸۹	**۰/۰۰۰
** همبستگی در سطح ۰/۰۱ معنادار است.				

جدول ۹- بار عاملی و سطح معناداری در لایه‌های مختلف و مقیاس‌های مختلف برای هر دو نوع مسکن آپارتمانی و خانه‌های قدیمی.

خانه‌های قدیمی					خانه‌های آپارتمانی جدید					مقیاس
بارعاملی	سنجه	نشانه	بارعاملی	لایه	بارعاملی	سنجه	نشانه	بارعاملی	لایه	
۰/۶۹۱	زیبایی	q4	۰/۵۸۳	معنا	۰/۵۶۸	حس آرامش در فضاهای داخلی	q4	۱/۱۵۲	معنا	مقیاس خرد
۰/۴۱۰	شناسه	q6	۱/۵۴	هویت	۰/۶۳۳	شناسه	q7	۰/۸۱۹	هویت	
۰/۴۹۴	اعتبار و شان	q7			۰/۶۶۱	آزادی	q8			
۰/۶۹۲	خود ا تکالی	q8			۰/۵۹۹	حریم	q9			
۰/۶۷۲	حریم	q9	۰/۹۶۴	ساختار	۰/۵۹۲	تداوم و پیوند کالبدی	q10	۱/۰۳۳	ساختار	
۰/۷۲۹	شخصی سازی	q10			۰/۵۸۰	شخصی سازی	q11			
۰/۴۵۱	تمایز و تکرار	q11			۰/۶۰۸	زیبایی	q12			
۰/۵۷۶	زیبایی	q15	۱/۳۶	معنا	۰/۶۸۱	ثبات و پایداری	q13	۰/۹۴۷	معنا	
					۰/۵۶۲	خاطره‌انگیزی	q14			
					۰/۶۵۱	شناسه	q15			
۰/۴۹۰	تعامل اجتماعی	q16	۱/۱۲۱	هویت	۰/۵۸۶	تعامل اجتماعی	q16	۰/۸۶۱	هویت	
۰/۵۱۹	شناسه	q17			۰/۷۱۸	قلمروگرایی	q17			
۰/۶۸۶	مسئولیت	q18			۰/۵۷۱	حس امنیت	q18			
۰/۵۱۶	قلمروگرایی	q19								
۰/۵۰۱	حریم	q20	۰/۸۰۹	ساختار	۰/۶۷۰	تداوم و پیوند کالبدی	q19	۰/۸۸۱	ساختار	
۰/۵۳۰	دسترسی و نفوذپذیری	q21			۰/۴۵۲	حریم	q20			
۰/۴۸۸	تمایز و خوانایی	q22			۰/۶۵۱	حس آرامش	q21			
۰/۷۲۸	زیبایی	q23	۰/۹۸۹	معنا	۰/۷۷۵	زیبایی	q22	۰/۹۶۳	معنا	
					۰/۷۳۴	سرزندگی	q23			
					۰/۶۱۹	سرزندگی	q24			
۰/۵۷۸	تداوم و پیوند اجتماعی	q25	۱/۰۷۳	هویت	۰/۴۹۲	تداوم و پیوند اجتماعی	q24	۰/۹۴۹	هویت	
۰/۴۳۶	شناسه	q26			۰/۶۷۸	شناسه	q25			
۰/۵۵۲	تداوم و پیوند کالبدی	q27	۰/۸۸۸	ساختار	۰/۴۵۸	حریم	q27	۰/۷۰۵	ساختار	
۰/۶۰۶	حس امنیت	q28			۰/۸۰۳	تداوم و پیوند کالبدی	q28			
۰/۴۱۹	تمایز و خوانایی	q29			۰/۸۵۴	دسترسی	q29			

** سطح معنی داری ۰/۰۰۰/۰ است.

نمودار ۴- الگوی تدقیق شده پژوهش.

که مسئولیت از جمله مقولاتی باشد که در خانه های آپارتمانی جدید دیگر مطرح نمی گردد.

لذا با توجه به موارد ذکر شده و با توجه به الگوی تدقیق شده پژوهش (نمودار ۴)، می توان عنوان نمود که خانه های قدیمی شهر زنجان در هر سه مقیاس لایه هویت، همچنین در مقیاس میانه لایه معنا؛ نسبت به خانه های آپارتمانی امروز قوی تر عمل می نموده است و طبیعتاً این موضوع، فردگرتر شدن، توجه بیشتر به زیبایی بصری و توجه کمتر به فرهنگ متناسب با ذهنیت ساکنین شهر زنجان در خانه های امروزی را نسبت به گذشته به دنبال داشته است که نیازمند برنامه ریزی های لازم است.

مقادیر بالایی را به خود اختصاص می دهند و هم وجه تمایز این خانه ها با خانه های آپارتمانی جدید محسوب می گردند. چرا که مصاحبه شونده ها بر این باور بودند که فضاهای داخلی خانه های قدیمی، زمینه استقلال لازم برای تامین نیازهای روزمره و نوعی عملگرایی را فراهم می نمود؛ ارتباطات قوی میان همسایه ها نیز سبب می شد که مسئولیت در قبال یکدیگر در اولویت امور قرار گرفته و به این ترتیب اعتبار و شان حائز اهمیت گردد. این در حالی است که امروزه با ضعف ارتباطات اجتماعی از یک سو و مطرح شدن بحث های مدیریت مجموعه مسکونی و عدم همکاری مناسب از سوی ساکنان از سوی دیگر، به نظر می رسد

نتیجه

معاصر می باشد. این در حالی است که ذهنیت گذشته ساکنین شهر زنجان در خصوص کیفیت مسکن، بیشتر عملگرا، دارای روایی و جامعه گرا بوده و اعتبار، شان و هویت را به واسطه ارتباطات قوی و مسئولیت همسایگان در قبال یکدیگر در اولویت امور قرار می داد.

محدوده این پژوهش صرفاً در مورد افراد جوان ساکن آپارتمان ها و افراد میانسال ساکن خانه های قدیمی (عمر حدود ۳۰ سال) می باشد. پژوهش هایی با هدف بررسی دیدگاه افراد میانسال ساکن در خانه های جدید یا افراد جوان ساکن خانه های قدیمی می تواند دستمایه پژوهش های آتی جهت واکاوی تطبیقی تاریخ ذهنیت عامه باشد.

با توجه به مباحث مطرح شده در این نوشتار نیاز است که طراحان محیطی شامل برنامه ریزان، معماران و طراحان محیط بر اساس یافته های تحقیقات، ارزیابی های لازم پس از اجرا را انجام داده و با بهره گیری از آموزه های غنی معماری سنتی، به راهکارهای فرهنگی در خصوص احیای سبک زندگی ایرانی برسند. نگارندگان با اذعان به این موضوع که این تغییرات، بخشی از ذات بیوایی فرهنگ هستند، راه حل این چالش را علاوه بر تغییر در الگوهای کالبدی، در بحث های فرهنگی در مسیر تاریخ ذهنیت عامه می دانند تا بتوان به این طریق در الگوی تعاملی کالبد-رفتار امید به تغییر مسیر و ارجاع به مقوله های بنیادین نیازهای انسانی در معنای سکونت داشت.

در جامعه امروز، کمی گرایی و کاهش توجه به ذهنیت استفاده کننده از فضاها، سبب تنزل کیفیت از منظر ذهنیت استفاده کنندگان مجموعه های مسکونی گردیده است. از طرفی چون محیط های مسکونی، بیشترین میزان ارتباط را در طول روز با عموم مردم دارا می باشند، به لحاظ ارتقای کیفیت در اولویت قرار دارند و در این صورت خواهند توانست که به ذهنیت عامه استفاده کننده از آن پاسخگو باشند.

در راستای پاسخگویی به سوال تحقیق، دو گروه افراد میانسال به بالای ساکن در خانه های قدیمی و افراد جوان ساکن خانه های آپارتمانی جدید مورد تحقیق قرار گرفتند. از مهم ترین یافته های این پژوهش می توان به تغییر تاریخ ذهنیت عامه ساکنین دو گروه خانه های آپارتمانی جدید و خانه های قدیمی در خصوص تلقی متفاوت از برخی مفاهیم ظاهراً مشترک اشاره نمود. بعنوان مثال در خصوص استفاده از برخی مفاهیم مشترک نظیر هویت برای ساکنین خانه های آپارتمانی به معنای شناسه و آزادی می باشد، در حالیکه یکی از نمودهای هویت برای ساکنین خانه های قدیمی، مسئولیت پذیری می باشد که در تاریخ ذهنیت ساکنین آپارتمان های جدید جایگاهی نداشت. یافته نهایی تحقیق حاکی از این است که تاریخ ذهنیت عامه مردم زنجان در خصوص کیفیت مسکن رو به سوی فردگرایی، بصری شدن، مصرف گرایی و زیبایی شناسانه تر شدن (از جنبه صرفاً بصری) دارد که از مهم ترین بارزهای تاثیر زندگی

پی‌نوشت‌ها

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران.
 فکوهی، ناصر (۱۳۸۳)، انسان‌شناسی شهری، نشر نی، تهران.
 قیومی بیدهندی، مهرداد (۱۳۹۰)، گفتارهایی در مبان و تاریخ معماری و هنر، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
 قیومی بیدهندی، مهرداد؛ شمس، امید (۱۳۹۱)، درآمدی بر تاریخ ذهنیت عامه در معماری ایران، مطالعات معماری ایران، شماره ۲، صص ۲۵-۵.
 گروت، لیندا؛ وانگ، دیوید (۱۳۸۶)، روش‌های تحقیق در معماری، ترجمه علیرضا عینی فر، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
 گلیجانی مقدم، نسرين (۱۳۸۴)، تاریخ‌شناسی معماری ایران، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
 لنگ، جان (۱۳۸۳)، آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ترجمه علیرضا عینی فر، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
 لینچ، کوین (۱۳۷۶)، تئوری شکل خوب شهر، ترجمه سید حسین بحرینی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
 مناف‌زاده، علیرضا (۱۳۶۹)، ذهنیت و تاریخ، ایران‌نامه، شماره ۳۲، صص ۵۸۸-۵۶۷.
 ون پل، ریک (۱۳۹۰)، رویکردها و روش‌های سنجش کیفیت محیط مسکونی شهری، ترجمه مجتبی رفیعیان و جمشید مولودی، انتشارات آدرخش، تهران.
 هال، جان (۱۳۸۹)، تاریخ فرهنگی، ترجمه عباس احمدوند، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۱۴۴، صص ۲۶-۲۴.
 Ankersmit, F. R (1994), *History & Tropology, The Rise & Fall of Metaphor*, University of California Press, Berkeley.
 Assmann, J (2008), *Communicative and Cultural Memory*, In A. Erl, A. Nunning (Ed) *Cultural Memory Studies*, Walter De Gruyter, Berlin.
 Burke, P (1986), *Strengths & Weaknesses of the History of Mentalities, History of European Ideas, Vol 7, No 5*, pp. 439-451.
 Burke, P (1998), *Mentalities*. In *A Global Encyclopedia of Historical Writing: K-Z*, ed. D. R. Woolf. Taylor & Francis.
 Certeau, M (1984), *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley.
 Clark, J, Kearns, A (2012), *Housing Improvements, Perceived Housing Quality and Psychosocial Benefits From the Home*, *Housing Studies*, Vol 27, No 7, pp. 915-939.
 Crosby, P. B (1980), *Quality Is Free: The Art of Making Quality Certain*, Mentor, New York.
 Gifford, R (1997), *Environmental Psychology: Principles and Practice*, University of California Press, Berkeley.
 Gruyter, W (2008), *Cultural Memory Studies, Media & Cultural Memory: An International & Interdisciplinary Handbook*, In A. Erl, A. Nunning (Ed), New York.
 Hutton, P. H (1981), *The History of Mentalities: The New Map of Cultural History, History and Theory, Vol 20, No 3*, pp. 237-259.
 Hutton, P. H (1999), *Mentalities, History of*. In *Encyclopedia of Historians & Historical Writing*, ed. Kelly Boyd. Fitzroy Dearborn.
 Juran, J. M (1989), *Juran on Leadership for Quality: An Executive Handbook*, Free Press, New York.
 Kesalkheh, S, Dadashpoor, H (2012), *Assessment Residential Environmental Quality of Traditional and New Neighborhoods*, in a Rapid Grown City, New and Traditional Residential Environments 48th ISOCARP Congress, Tehran.
 Ladurie, E. B, Daedalus. S. R (1977), *Recent Historical Discoveries, Discoveries & Interpretations: Studies In Contemporary Scholarship*, No 4, pp. 141-155.

1 Jacob Burckhardt.
 2 Johan Huizinga.
 3 Karl Emil Maximilian Weber.
 4 Arnold Hauser.
 5 Edward Palmer Thompson.
 6 Eric John Ernest Hobsbawm.
 7 Emmanuel Le Roy Ladurie.
 8 Michel Foucault.
 9 Norbert Elias.
 10 Michel De Certeau.
 11 Maurice Halbwachs.
 12 Tolman.
 13 Benedict Anderson.
 ۱۴ شناسه عاملی جهت شناسایی و تمایز فضاهاست (عینی فر، ۱۳۷۹).

فهرست منابع

برک، پیتر (۱۳۸۹)، تاریخ فرهنگی چیست؟، ترجمه نعمت‌الله فاضلی و مرتضی قلیچ، انتشارات پژوهشکده تاریخ اسلام، تهران.
 برگر، پیتر؛ برگر، بریجیت (۱۳۹۴)، ذهن بی‌خانمان (نوسازی و آگاهی)، ترجمه محمد ساوجی، نشر نی، تهران.
 پوردیهیمی، شهرام (۱۳۹۴)، منظر انسانی در محیط مسکونی، نشر آرمانشهر، تهران.
 تابان، محسن؛ پورجعفر، محمدرضا؛ پورمند، حسنعلی (۱۳۹۱)، هویت و مکان؛ رویکردی پدیدارشناسانه، هویت شهر، شماره ۱۰، صص ۹۰-۷۹.
 تامپسون، ادوارد پالمیر (۱۳۹۶)، تکوین طبقه کارگر در انگلستان، ترجمه محمد مالجو، انتشارات آگاه، تهران.
 جعفری نجف‌آبادی، عاطفه؛ مهدوی پور، حسین (۱۳۹۲)، نقش تکنولوژی‌های بومی در کیفیت فضاهای مسکونی، مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۱، صص ۶۸-۵۱.
 ذکایی، محمد سعید (۱۳۹۰)، مطالعات فرهنگی و مطالعات حافظه، نشریه مطالعات اجتماعی ایران، دوره ۵، شماره ۳، صص ۷۲-۹۶.
 راپاپورت، آموس (۱۳۸۸)، انسان‌شناسی مسکن، ترجمه خسرو افضلیان، انتشارات حرفه هنرمند، تهران.
 سولسو، رابرت (۱۳۸۱)، روانشناسی شناختی، ترجمه فرهاد ماهر، انتشارات رشد، تهران.
 سیدمن، اروینک (۱۳۹۵)، مصاحبه به عنوان یک روش پژوهش کیفی؛ راهنمای پژوهشگران علوم تربیتی، اجتماعی و انسانی، ترجمه علی کوشا زاده، علیرضا جابری و سارا حسینی ارانی، انتشارات مهکامه، تهران.
 شارتیه، روزه (۱۳۷۷)، تاریخ فرهنگی؛ رابطه فلسفه و تاریخ، ترجمه حسین علی نوزری، تاریخ معاصر ایران، شماره ۶، صص ۱۳۰-۱۰۱.
 شایگان، داریوش (۱۳۹۵)، در جستجوی فضاهای گم‌شده، نشر فرهنگ معاصر، تهران.
 عادل مهربان، مرضیه (۱۳۹۴)، مروری بر تحلیل محتوای کیفی و کاربرد آن در پژوهش، انتشارات دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی استان اصفهان، اصفهان.
 عاملی، سعیدرضا (۱۳۹۰)، مطالعات جهانی شدن: دو فضایی شدن‌ها و دو جهانی شدن‌ها، انتشارات سمت، تهران.
 عاملی، سید سعیدرضا؛ اخوان، منیژه (۱۳۹۱)، بازنمایی عناصر هویت بخش در سفرنامه‌ها (مطالعه مقایسه‌ای تهران و شهرستان‌های استان تهران)، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، شماره ۴، صص ۱۰۰-۷۵.
 عینی فر، علیرضا (۱۳۷۹)، عوامل انسانی-محیطی موثر در طراحی مجموعه‌های مسکونی، هنرهای زیبا، شماره ۸، صص ۱۱۸-۱۰۹.
 فاضلی، نعمت‌الله (۱۳۹۳)، تاریخ فرهنگی ایران مدرن، انتشارات

ban Environment, *City Planning*, No. 2, pp. 155 – 178.

Rao, R. P. N (2003), Attention, Models of. In L. Nadel (Ed), *Encyclopedia of Cognitive Science*, Nature Publishing Group, London, pp. 231 – 237.

Rossi, A (1982), *Architecture of the City*, MIT Press, Cambridge.

Taguchi, T (2006), Welsh Nationalism and Cultural Identity, *Journal of Culture and Information Science*, 1 (1), pp.1-7.

Vezzoni, C (2007), *Components of National Identity*, University of Milan, Milan.

Wright, P. D (2003), A Theoretical Overview of Memory and Conflict in Cairns, Ed & Roe, Michael D, *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, Palgrave, pp. 9 – 35.

Lansing, J. B, Marans, R. W (1969), Evaluation of Neighborhood, *Journal of the American Institute of Planners*, No 35, pp. 195 – 199.

Montgomery, D .C (2005), *Introduction to Statistical Quality Control*, John Wiley & Sons Inc, Printed in the USA, Arizona state university.

Nasar, J (1994), Urban Design Aesthetics – The Evaluative Qualities of Building Exterior, *Environment & Behavior*, No 26, Pp. 377 – 401 .

Olson, Eric T (2002), *Personal Identity*, in The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Edward N. Zalta, ed. URL = <http://plato.stanford.edu/archives / fall2002 / entries / identity -personal / . 2002>

Porteous, J. D (1971), *Design With People: The Quality of the Ur-*